

Consciència del temps (*Zeitbewusstsein*)

FRANCISCO CONDE SOTO

Facultad de Filosofía. Universidad de Santiago de Compostela
Praza de Mazarelos, s/n
15782 Santiago de Compostela
francisco.conde@usc.es

Article rebut el 25 de setembre de 2013 i acceptat el 19 de març de 2014

Resum. La fenomenologia de la consciència del temps s'organitza a grans trets al voltant de tres nuclis temàtics. En una primera època, 1904-1905, en textos recollits en les seves *Lliçons sobre la consciència interna del temps* (1893-1917), el fil conductor és la pregunta sobre com és possible la percepció d'un objecte que dura mitjançant el sistema impresional-retencional i protencional de la consciència, prenent una melodia com a objecte paradigmàtic d'objecte que dura. En un segon moment, en els manuscrits de Bernau (1917-1918), l'anàlisi es desplaça des dels processos espontanis del jo a la síntesi passiva prèvia a aquests, a més de discutir dos models de consciència al fil del temps: un que la considera com a tempo-constituent en tot moment; l'altre que afirma que la temporalitat, pròpiament parlant, s'introdueix d'alguna manera quan reflexionem sobre els processos constitutius de la consciència. Per últim, en els manuscrits C (1929-1934), a part de continuar discutint els problemes anteriors, introduirà la noció de «present vivent» per a insistir en el caràcter actiu-donador-operant-temporalitzant que té la consciència.

Paraules clau: consciència del temps, consciència interna, present vivent, retenció, protenció, protoimpresió, immanent, síntesi passiva.

Consciència del temps: *Zeitbewusstsein*, conciencia del tiempo, consciència do tempo, conscience du temps.

Abstract. Time-Consciousness phenomenology organises mainly in three thematic cores. In a first period, 1904-1905, in texts collected in Husserl's lessons *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time* (1893-1917), the leading question is to describe how it is possible the perception of an object that endures by means of an impresional-retentional and protentional system, taking a melody as a paradigmatic enduring object. In a second moment, in the Bernau-Manuscripts (1917-1918), the analysis moves from the egoic spontaneous processes to the preceding passive synthesis, discussing in addition two consciousness-models: one that considers that consciousness is an always time-constituting consciousness; another that argues that temporality [properly speaking] appears somehow [in some way] only when reflection focalises the constitutive processes of consciousness. Finally, in the C- Manuscripts (1929-1934), in addition to the previous problems, Husserl introduces the notion of «living Present» to insist upon the active-giving-operating-temporalising character of consciousness.

Key words Time consciousness, inner consciousness, live present, retention, protention, protoimpression, immanence, passive synthesis

1/ Husserl no tracta el problema de la temporalitat en abstracte per formular una teoria sobre si el temps és cíclic o no, o sobre en què consisteix l'eternitat o el sentit de la història, etc. La fenomenologia del temps posa entre parèntesi, suspèn, no parteix ni compta amb el temps com a objecte metafísic. Deixant de banda aquest, es podria pensar en l'enfocament del temps des de la Física, el temps que pot ser mesurat, el temps entès com a forma buida en la qual se succeeixen diferents moments, diferents «ares». La consideració fonamental de la fenomenologia és que, per explicar aquest temps, cal dirigir-se a aquelles estructures que permeten explicar com es constitueix la unitat d'aquests diferents «ares» discrets i separats. Abans de partir del temps objectiu, Husserl pretén descriure com és possible que de la donació primera d'un ara per separat s'arribi a la postulació d'un temps continu i estès. D'altra banda, la necessitat de partir de dades evidents per no fer perillar l'anàlisi obliga a fer *epokhé* de qualsevol pressupòsit no validat per l'experiència originària de la consciència, i el temps de la física cauria dins d'aquest àmbit.

Quan intentava delimitar la posició de la fenomenologia enfront de la psicologia a *Idees I*, Husserl distingia des d'un principi entre dos tipus de naturalesa: la naturalesa física i la naturalesa psíquica. La fenomenologia no treballa en cap d'aquests dos camps, sinó que fa abstracció d'aquests dos regnes del «natural». Cal advertir llavors –pensi's de passada en el furor que les neurociències semblen causar a bona part dels filòsofs contemporanis–, que no s'està tampoc més a prop de resoldre el problema del temps pel fet de moure's en el terreny dels processos cerebrals. Igual que l'extern / físic, també l'intern entès en el sentit del neuronal es troba en el temps objectiu. Pel fenomenòleg és tan extern el temps dels objectes físics com el temps en què se succeeixen els processos orgànics cerebrals, i ambdós han de ser deixats de banda, posats entre parèntesi. Tant els processos físics externs-objectius com els processos físics interns-neuronals pertanyen a la regió de la naturalesa física i són posats entre parèntesis per la fenomenologia.

Husserl tampoc no parteix, com podria semblar en un principi, del temps viscut psicològicament, resultat d'una percepció subjectiva del temps. Exemples de percepció subjectiva del temps són el fet que el temps passa més de pressa quan estem entretinguts o més lentament quan estem avorrits. La fenomenologia del temps no és un intent d'explicar les nostres sensacions subjectives-psicològiques de temps, com ara el fet que de vegades el temps passa més o menys de pressa. Que es posi fora de joc el temps objectiu no condueix a dirigir-se a un temps subjectiu o les vivències psicològiques del temps, com si el temps pogués reduir-se a una sèrie d'estats anímics. Les vivències psicològiques pressuposen ja la constitució «en silenci» per part de la nostra consciència d'una continuïtat temporal o un cert ordre en què aquestes vénen a ordenar-se.

La fenomenologia del temps, apartant-se tant del temps objectiu com del subjectiu, es dedicarà a l'anàlisi del temps immanent: no importa el «temps

de rellotge» amb el qual mesurem la durada d'una melodia ni les sensacions psicològiques temporals que aquesta provoca, sinó la constitució d'aquesta durada en la consciència.

Més enllà de l'objectiu-mundà-físic i del psicològic-subjectiu se li obre a la fenomenologia el camp d'estudi del temps immanent i de la consciència interna del temps constituent d'aquest camp. Com a motor d'aquest temps de les dades immanents de la consciència, apareixerà una consciència interna del temps i encara més enllà, en una última fase del pensament de Husserl, el mer fluir contínuament operant del present viu, el mer arribar constant de noves impressions a la consciència en síntesi amb les impressions passades i apuntant (protencionalment) a les impressions futures.

1/ *L'abstracció en relació amb el temps a «Investigacions Lògiques» (1900-1901)*. En les seves primeres anàlisis, Husserl fa abstracció del problema del temps. A *Investigacions Lògiques* es proposa l'esquema actes d'aprehensió / continguts d'aprehensió per entendre les diferents vivències intencionals de la consciència (percepció, record, acte de fantasia, consciència d'imatge...). Un objecte percebut és el resultat d'una determinada aprehensió o interpretació [*Auffassung*] d'una sèrie de dades de sensació: la taula que percebo és el resultat d'una aprehensió d'un color, més una grandària, més una figura, etc.

En la primera època del seu pensament, Husserl duu a terme un estudi de la peculiaritat intencional dels diferents actes constitutius, és a dir, de la manera en què aquests actes apunten als seus objectes. En la *V Investigació Lògica* sosté que cadascun dels actes de consciència ha de ser pensat com a aprehensió animadora o animació intencional d'una sèrie de dades de sensació que, en virtut d'aquella, es converteixen en presentadors dels diferents aspectes d'un objecte i de l'objecte mateix en quant a unitat intencional apuntada per tots ells: «[...] en l'acte de l'aparèixer és viscuda la complexió de sensació, en certa manera 'aprehesa', 'apercebuda', i en aquest caràcter fenomenològic de l'aprehensió animadora efectuada sobre les sensacions consisteix això que anomenem l'aparèixer-se de l'objecte» (Hua XIX/1, p. 360).

En la cinquena i la sisena investigacions, la percepció era concebuda com el resultat d'un acte d'aprehensió d'un determinat contingut de sensació, operació mitjançant la qual s'aparèixeria l'objecte percebut. El contingut de sensació aprehès es correspon a la part de l'objecte que és pròpiament percebuda i que s'ofereix en la percepció al costat d'una presentació no intuïtiva d'aquelles parts de l'objecte que en aquest moment no estan sent percebudes¹.

En aquesta època, Husserl no s'interroga sobre la gènesi temporal d'ambdós elements (dels actes d'aprehensió i dels continguts aprehesos). Però posteriorment el temps es converteix en una variable més d'estudi: ara s'atén a

1. Hua XIX/2, VI Investigació Lògica, §22.

actes d'aprehensió i continguts aprehesos en tant que unitats la síntesi temporal de les quals és necessari aclarir. La complexitat de les estructures que Husserl ha de postular a nivell de la consciència per tal d'explicar aquestes síntesis obre el camí al problema de la consciència del temps i al problema d'explicar com la consciència constitueix la unitat dels seus propis processos constitutius (consciència interna) i dels continguts que s'apareixen en ells (dades immanents de la consciència).

2/ *La fenomenologia del temps a «Lliçons sobre la consciència interna del temps»: l'estatut problemàtic de la retenció en els anys 1904-1905*². A partir d'un determinat moment, Husserl s'ocupa tant de les dades de sensació com de l'aprehensió d'aquestes com a unitats que duren, la constitució temporal de les quals ha de ser objecte d'estudi. El punt de partida d'aquesta fenomenologia és llavors l'estudi sobre com és possible la percepció d'objectes que duren, objectes que han de ser el resultat d'alguna peculiar síntesi entre elements purament presents i purament passats. L'anàlisi comença amb un estudi de les condicions de possibilitat de la percepció dels objectes temporals, dels objectes dotats de durada, escollint com a objecte d'anàlisi el cas d'una melodia. Es tracta en aquesta primera època d'aclarir en què pot consistir l'acte que conserva una sèrie de fases ja passades d'un objecte i que ens permet sintetitzar-les amb altres presents per percebre-les com a formant part d'una unitat que dura. La melodia interessa a la fenomenologia de Husserl no com a formada per diferents sons separats que se succeeixen en el temps, sinó perquè és necessari explicar quines són les peculiars síntesis que es produeixen entre els diferents sons i que permeten la percepció de la melodia com un objecte unitari.

El semestre d'hivern de 1904-1905, Husserl imparteix una lliçó titulada «Problemes fonamentals del coneixement», les tres primeres parts de la qual estaven dedicades respectivament a l'anàlisi de la percepció, de l'atenció i a la distinció entre els actes de fantasia i els actes de consciència d'imatge. En la quarta part es desenvolupa la primera aproximació explícita de Husserl al problema de la percepció d'un objecte que dura. El punt de partida és sempre la necessitat d'una desconexió [*Ausschaltung*] o posada fora de joc del temps objectiu, remetent-se així l'anàlisi a l'estudi de les dades immanents de la consciència. No es pot partir de la suposició ingènua que hi ha un corrent de vivències format per totes i cadascuna de les vivències singulars ordenades en una línia que seria el temps objectiu, sinó que més aviat es tracta d'explicar com aquesta és constituïda per la consciència³.

2. *Hua X*. Hi ha traducció portuguesa (de Pedro M. S. Alves: *Lições para uma fenomenologia da consciência interna do tempo*, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1994), i castellana (d'Agustín Serrano de Haro: *Lecciones sobre la conciencia interna del tiempo*, Trotta, Madrid, 2007).
3. *Hua X*, §1, p. 4. Suspensió del temps objectiu, 4: «Hem de començar encara per algunes consideracions generals. El nostre objectiu és una anàlisi fenomenològica de la

En les lliçons de 1904, la percepció de la unitat temporal d'un objecte que dura s'intenta pensar a partir dels conceptes d'impressió originària donadora dels continguts actuals i de retenció i protenció, que apunten als continguts passats i futurs. Husserl introdueix una estructura formada per tres elements: protoimpressió o impressió originària, retenció i protenció, que són les parts de l'acte perceptiu que es refereixen a la fase present, a les fases passades i a les fases futures d'aquest objecte. Cada protoimpressió és la responsable de la donació d'una fase actual de l'objecte: una fase que està dotada del caràcter de l'«ara», de la posició de quelcom «com si mateix» [*als Selbst*] en el moment present. La protoimpressió és l'«impressionar» en la consciència que aporta de forma contínua un nou contingut donat sota la forma temporal d'ara. Per tal d'explicar com una unitat es constitueix en el temps, és necessari explicar com els actes d'impressió aïllats se succeeixen en una continuïtat els uns als altres en l'esfera de la consciència. Una melodia es percep com una unitat formada per fases passades, presents i futures, que són apuntades protencionalment des de l'ara en una mena de prefiguració del seu estil. Per exemple, després d'alguns sons d'una melodia que es coneix, hi ha una «protenció» dirigida als següents, ja que han de ser d'un estil peculiar i no d'un altre qualsevol per poder continuar la melodia.

La qüestió és llavors explicar com és possible la síntesi entre els diferents moments d'aquest contingut. Deixant de banda la protenció, els moments passats s'uneixen a la impressió donadora del contingut actual en ser conservats en el present mitjançant un record recent o retenció. La qüestió és fixar l'estatut d'aquesta peculiar part de l'acte perceptiu i dels continguts donats per aquesta.

Husserl aplica a la constitució del temps l'esquema acte d'aprehensió / continguts d'aprehensió extret de la percepció espacial. La percepció d'un objecte que dura és possible en virtut de la durada del contingut de sensació aprehès: així com, quan percebem una taula, afirmem que això és possible en virtut de la síntesi d'una sèrie de continguts tots actuals, en el cas de la percepció d'una melodia tots els continguts també serien d'algun mode actuals, tant els donats en l'ara com els passats retinguts i aquells futurs protencionats. Husserl proposa comprendre la retenció com a donant uns continguts de sensació del mateix tarannà que els continguts donats impressionalsment en l'ara; la diferència se situaria a nivell de l'acte d'aprehensió: una diferent aprehensió és la responsable que aquells continguts de sensació de la retenció entrin en la percepció de l'objecte que dura com a fases immediatament passades. Els intents per aclarir de quin tipus és aquesta aprehensió passen per la seva comparació amb els actes de consciència d'imatge, de fantasia i de record pròpiament dit o rememoració [*Wiedererinnerung*], que són els actes que fins al moment Husserl ha distingit. El problema és que la retenció no dona un objecte de la fantasia ni tampoc és una consciència d'imatge com la que es té davant d'una fotografia, que remet d'aquesta a quelcom altre.

Tampoc no es pot sostenir que es tracti d'un acte separat i independent, amb valor per si mateix, de rememoració, ja que, quan es recorda alguna cosa, s'apareix com un objecte independent i aquí es tracta només d'una part de l'acte perceptiu.

La conclusió és, doncs, que la retenció o consciència primària de passat és un acte de consciència tan peculiar i particular com ho pot ser la consciència originària d'un contingut donat en el punt d'ara. El contingut d'un record recent no és una «modificació» d'un contingut primari que ja no és un contingut primari, sinó precisament una modificació, «quelcom totalment diferent», «consciència de sensació passada»⁴. Husserl conclou, una mica decebedorament, que es tracta d'una aprehensió d'un tipus peculiar, part d'un acte perceptiu que l'engloba, però l'únic que aconseguix així és que el caràcter enigmàtic de la presència o actualitat del passat sigui transvasat al caràcter enigmàtic de la retenció. Sembla que l'esquema acte d'aprehensió / continguts d'aprehensió ha de ser abandonat, almenys per a explicar la percepció d'un objecte que dura.

3. *La introducció de la noció de consciència absoluta el 1906-1907 i la doble direcció intencional el 1907-1909.* En les seves lliçons del semestre d'hivern de 1906-1907⁵ Husserl introdueix la noció de «consciència absoluta» del temps. Fins ara es considerava que els objectes que apareixen són el resultat d'algun tipus d'aprehensió d'una sèrie de components ingredients⁶. La novetat és que aquests components ingredients, components de sensació, són pensats com el resultat d'algun tipus de constitució temporal prèvia. Fins aquest moment les dades de sensació o materials hil·lètics eren considerades una cosa originària que no era el resultat de cap aprehensió prèvia. A partir d'aquest moment, ser sentit no equivaldrà ja a ser el mer contingut ingredient allà disponible i, posteriorment, aprehès per un acte d'aprehensió perceptiu, sinó que caldrà preguntar-se també sobre l'origen i el procés de constitució d'aquestes mateixes dades de sensació.

Els problemes de la ingrediència dels continguts de sensació i del tipus d'aprehensió que és necessari per explicar les «aprehensions» temporals constitueixen els nuclis inicials de l'anàlisi, però aviat es descobreix que l'esquema

consciència del temps. Això implica, com en qualsevol anàlisi de l'estil, la total exclusió de qualsevol hipòtesi, determinació o convicció en relació amb el temps objectiu (tota presuposició transcendent respecte a allò existent)».

4. *Hua X*, p. 324.

5. «Introducció a la lògica i a la teoria del coneixement». III: «Les formes de la objectivació» (*Hua XXIV*, p. 243-274).

6. Una vegada hem posat entre parèntesis allò transcendent en el sentit de la realitat exterior, la fenomenologia ha de treballar descrivint els continguts immanents de la consciència. Husserl distingeix, en el seu text de 1907 *La Idea de la fenomenologia*, dos conceptes immanents: la immanència de l'objecte intencional i la immanència ingredient [*reell*] de la vivència (*Hua II*, 5).

que definia la constitució en l'àmbit de la fenomenologia estàtica (la percepció com aprehensió de dades de sensació) no serveix per explicar el nivell bàsic de constitució de la unitat temporal de les pròpies dades de sensació, de les aprehensions corresponents i dels objectes que hi apareixen. La retenció desborda qualsevol classificació dels actes de consciència i exigeix una explicació totalment diferent. Els materials hil·lètics es mostren com una cosa originària que no és el resultat de cap aprehensió prèvia, sinó d'un altre tipus de constitució, que acabarà coagulant en el concepte de síntesi passiva, prèvia a les activitats espontànies del jo.

Cal atendre a un pla de consciència situat «per dessota» de la consciència immanent, més enllà del corrent de consciència immanent on es situen els objectes que apareixen. Aquesta consciència és absoluta (absoluta en tant que pla últim responsable de les constitucions i més enllà del qual no n'hi ha cap altre), i interna (en el sentit que es tracta del pla d'operacions necessari perquè es produeixi el discórrer del temps immanent). És així com en els textos complementaris del quart apartat del volum X de la husserliana, redactats entre 1907-1909, Husserl introdueix dos elements nous en la seva anàlisi.

En primer lloc, la tesi del caràcter atemporal d'aquesta consciència absoluta, o almenys la necessitat de distingir entre el temps immanent i el temps 'peculiar' on opera la consciència absoluta. En cas contrari caldria encara postular un pla de consciència ulterior responsable de la constitució del primer i, així, successivament, caient en una regressió a l'infinit. En segon lloc, la teoria d'una doble intencionalitat del flux absolut del temps, que ara es desdobra en una intencionalitat transversal i una intencionalitat longitudinal⁷.

Pel que fa al primer punt, Husserl afirma que el record recent o el record primari ha de ser alguna modificació d'un tipus peculiar realitzada sobre la impressió originària i en cap cas una aprehensió d'un contingut present a través de la qual s'apuntaria a un objecte no present. La percepció d'un objecte que dura en el temps és possible gràcies a una sèrie d'«ombres» o «perfils» [*Abschattungen*] d'aquest objecte que no són pròpiament percebudes, però de les quals hom té alguna consciència i que ens donen les fases passades de l'objecte. La consciència o vivència d'aquestes peculiars «ombres» serà anomenada a partir de l'any 1906-1907 consciència absoluta. No es tracta de cap tipus de consciència d'objecte, sinó que és una «consciència absoluta» d'allò que en la reflexió se'ns apareixen com objectes que duren en el pla immanent de la consciència. La consciència absoluta i cadascuna de les seves vivències són pròpiament intemporals, ja que no hi ha pròpiament parlant continguts ingredients en elles que puguin situar-se en una determinada posició dins d'una successió temporal: la impressió, la retenció i la protenció «captent» el donar-se, l'haver-se donat i l'estar-a-punt de donar-se

7. *Hua X*, text 54, p. 379.

un contingut sense estar elles mateixes en el temps. La consciència absoluta és consciència en el sentit de l'estar-se executant de la impressió, la retenció i la protenció. Això ens condueix a sostenir que només percebem la temporalitat de les nostres vivències quan reflexionem sobre elles, quan se'ls imposa una forma temporal que les col·loca i introdueix en el temps seqüencial, és a dir, en el corrent o successió immanent. La vivència en tant que consciència interna no dura, no pot equiparar-se a un tram de temps, per molt que mitjançant el seu transcórrer o fluir característics apareguin objectes que són unitats. Tenim, per tant, un flux absolut consistent en vivències viscudes en el sentit del simple vivenciar [*Erleben*], del simple viure-les. Allò important a nivell temporal és que, encara que es tracti d'un flux continu de «canvi», no hi ha en realitat cap canvi, perquè no hi ha cap objecte que canviï. La protoimpressió i la sèrie de retencions que s'hi adhireixen no són res en el temps immanent, sinó moments del flux. Es descobreix que la consciència absoluta ha d'estar fora del temps: el precedeix, no consisteix primerament en un corrent de continguts que es succeeixin en la línia del temps. Aquest no és res temporal, sinó el moviment previ a partir del qual sorgeix el temps.

D'altra banda, i pel que fa al segon punt, Husserl sosté que la consciència ha de guardar amb si mateixa algun tipus de relació de captació del seu propi fluir, si no es vol recórrer a infinits plans de consciència per justificar el seu funcionament. Husserl formula per aquest motiu la teoria d'una doble intencionalitat (transversal i longitudinal). La consciència absoluta constitueix el seu propi fluir mitjançant una intencionalitat longitudinal—el remetre d'una retenció a les retencions anteriors i el remetre d'una protenció a les protencions posteriors—i constitueix la successió dels objectes situats en el temps mitjançant una intencionalitat transversal. És a dir, el flux s'autoapareix a si mateix sota la forma d'un flux. Aquest fet permet explicar el funcionament de la consciència sense recórrer a un pla de consciència posterior perquè cada retenció capta allò que la precedeix com una cosa que la precedeix. Gràcies al fet que una retenció en reté una altra d'anterior és possible entendre com una fase de la consciència succeeix a una altra. D'aquesta manera el flux «percep» (entre cometes) el succeir-se d'aquestes fases en funció de la cadena generada per les retencions i per les protencions. El moviment del flux mateix consisteix en el fet que cada nova fase recull l'anterior—i aquestes a les altres—i es capta a si mateixa com «succeït» a aquella dins d'una mateixa continuïtat. Es tracta d'una consciència que al mateix temps que consciència de cadascuna de les vivències és consciència dels seus propis processos constitutius i, en definitiva, de la seva pròpia naturalesa de flux. La consciència, essent una cosa temporal, és constitutiva del temps.

2/ Els Manuscrits de Bernau sobre la consciència del temps (1917-1918).

El moment posterior de la fenomenologia del temps el constitueixen els *Manuscrits de Bernau* (Hua XXXIII). Husserl no reprèn el tema del temps de

manera rigorosa fins els anys 1917 i 1918, quan la seva assistent Edith Stein està començant a preparar les *Lliçons sobre la consciència interna del temps* del seu mestre. En aquest moment sembla necessari atorgar-li certa coherència a tots els textos que havia escrit sobre el temps fins aleshores. Però més que revisar-los, Husserl afegeix nous desenvolupaments a la seva teoria. En els textos de Bernau entra en joc la síntesi passiva. Respecte al temps, es tracta d'adonar-se que, prèviament a tota activitat espontània del jo, les retencions i les protencions s'associen passivament a cada nou contingut donat per les impressions originàries. El concepte d'associació pren significat en el context de la formació de les diferents unitats hilètiques materials preafectives: abans que afectin pròpiament el jo, els objectes es formen com a una unitat mitjançant processos passius. Abans d'una intervenció activa d'un jo, diferents unitats hilètiques destaquen sobre un determinat fons sensible formant una unitat que exerceix una tendència sobre el jo per tal d'ésser captada. Alhora, l'objecte format per les síntesis d'aquestes unitats hilètiques podria associar-se amb d'altres de forma passiva i donar lloc a la configuració d'un objecte de major complexitat, també abans que el jo es dirigeixi atentament a ell i el capti. La distinció entre forma i matèria, que fins ara s'interpretava com una distinció entre un acte d'aprehensió i un contingut d'aprehensió, és substituïda per la distinció entre un camp joic espontani i un camp «no-joic» passiu —entre cometes, ja que no es tracta de l'absència d'un jo, sinó del fet que encara no hi ha aquí un jo espontani o actiu. La idea principal que subjau en els textos sobre la síntesi passiva és que la consciència es troba en tot moment en contacte amb una sèrie de dades hilètiques dotades d'un determinat índex de força afectiva i que són el resultat d'una constitució passiva prèvia. Algunes d'aquestes unitats posteriorment són objecte d'actes d'atenció explícita per part del jo i passen a exercir afeccions pròpiament dites. En aquest sentit és possible afirmar que l'esfera de la subjectivitat transcendental ha d'anar més enllà de l'esfera del jo transcendental: hauria d'incloure també un cert protojo a qui correspon una sèrie de processos de constitució passius.

Husserl assenyalava que tant les retencions com les protencions s'uneixen a les protoimpressions mitjançant un procés d'associació originària passiva prèvia a tota intervenció activa del jo. La perspectiva temporal és reinterpretada aquí com una perspectiva afectiva, de manera que la retenció és considerada una pèrdua progressiva de la capacitat d'afectar distintament —és a dir, per separat— dels diferents elements d'un contingut. D'altra banda, la rememoració (o l'expectativa, pròpiament dita, diferent de la protenció) es pot entendre com un cert despertar associatiu consistent en la transmissió d'una determinada força afectiva des d'un element present a un altre de passat o a un altre de futur sobre els quals es construeix una «representació»: la força afectiva d'un element present em fa recordar o formar una expectativa sobre un altre element passat o futur.

Si suposem el que acabem de dir, el procés constitutiu és el següent:

primer, una constitució de la qual sorgeix la unitat de cada dada hilètica gràcies fonamentalment a les síntesis de cobriment entre les retencions referents a una mateixa dada hilètica; i, en segon lloc, l'establiment de relacions associatives entre aquestes dades per formar objectes que, al seu torn, poden establir entre ells relacions associatives d'un nivell superior. Les dades hilètiques no són certament res més que un cert pre-ésser que espera determinada síntesi de cobriment retencional per entrar en el pla de l'ésser-temporal-immanent. Es tracta d'una certa «matèria» o d'una certa «multiplicitat» primera que es dona per a una consciència, però encara sense afectar-la pròpiament.

La investigació deriva cap a un pla constitutiu previ que precedeix tota activitat espontània del jo, que no és el mateix que afirmar que precedeix a tot allò «egoic». Es tracta de l'època del descobriment de la gènesi i de la intencionalitat passives. La protenció, la retenció i la rememoració s'expliquen des d'una doble perspectiva, en tant que fenòmens associatius i en tant que fenòmens afectius. Ara es fa necessari atendre a la síntesi de continguts que omple o farceix l'estructura de la consciència formal del temps. La característica essencial d'aquesta síntesi és que opera com una certa intencionalitat passiva, fet pel qual segurament mereixeria rebre una altra denominació que la d'«intencionalitat», però que Husserl qualifica així en virtut d'ésser allò que en el pla precedent a les activitats espontànies del jo correspon a l'operar silenciosos de la consciència.

Més enllà de la síntesi passiva, el tema central dels *Manuscrits de Bernau* és esclarir si la consciència és una consciència intencional tempoconstituent en tot moment (o per si mateixa) o, altrament, els seus objectes són captats com el resultat d'una constitució temporal únicament quan el jo s'hi dirigeix atentament, de manera que aquest jo activaria així una sèrie de síntesis passives prèvies no temporals. Husserl proposa dos models possibles de comprensió de la consciència⁸.

El problema a dirimir consisteix a determinar si els objectes que apareixen són constituïts en tot moment com a unitats, s'atengui o no a ells, o si en realitat el protoprocés —aquesta és la denominació que rep ara la consciència— únicament guanya el seu caràcter constituent d'objectes intencionals quan es produeix una captació explícita o acte de reflexió sobre aquest.

Un primer model, per tant, es basa en la hipòtesi que el protoprocés constitueix successos immanents sense que aquests siguin objecte d'una captació explícita. Discutint els seus propis escrits, Husserl afirma en el suplement XII (*Hua XXXIII*, 272) que el manuscrit β_1 , recollit en l'edició de husserliana com a text número 13, considera que els successos temporals percebuts es distingeixen dels successos temporals no percebuts tan sols en el fet que els

8. Per tal d'orientar-se en els complexos manuscrits de Bernau, han sigut fonamentals els treballs de Bruzina (1993, 1994), Kortoos (2002) i Zahavi (especialment 2004).

primers són objecte d'un raig d'atenció que recorre els actes intencionals, mentre que els segons no. La primera opció consisteix, per tant, a considerar el protoprocés com algun tipus de consciència prèvia a l'execució, per part del jo atent, dels actes de reflexió en què es descobreix el resultat d'aquests processos constituents en tant que actes i sensacions que duren en el temps immanent. El protoprocés constitueix, però no capta els seus objectes. El protoprocés consisteix en la vivència o execució de les dades de sensació i les aprehensions corresponents, és ja constituent de tals dades i de la unitat temporal amb la qual es mostren en la reflexió immanent, tot i que no es refereixi explícitament a aquests objectes. Es tracta d'un procés contínuament constituent d'una sèrie de successos immanents als quals no s'ha d'atendre obligatòriament, sinó només en cas de reflexió. Aquí està en joc una consciència de temps que constitueix contínuament unitats temporals i que precedeix les captacions atentes d'aquesta consciència per part del jo: l'atenció simplement ve a recórrer el corrent de consciència i les unitats formades amb anterioritat en aquesta sense efectuar més transformacions que les relatives a un canvi en el mode atencional.

El segon model apareix enunciat en el manuscrit α , recollit en l'edició de *Husserliana* com a text número 12 (vegeu *Hua* XXXIII, 273, nota 1). Segons aquest model, les vivències del protoprocés no són pròpiament constituents de successos immanents; els processos de consciència no donen cap objecte per si mateixos, no constitueixen les dades hilètiques com a unitats, sinó que només es mostren com a constituents en els actes de captació atenta dirigits a ells. Podria ser que la consciència dugués a terme algun tipus de «constitució» o síntesi no intencional de les dades hilètiques. Es tractaria d'alguna varietat o subtipus de consciència intencional⁹. D'aquesta manera, la relació de constitució entre el protoprocés i els successos operaria pròpiament només quan reflexionem. El caràcter intencional de la consciència podria ser un element afegit per la reflexió, la forma com es mostra el protoprocés a la reflexió. Abans d'aquesta, els successos no poden ser considerats més que com algun tipus d'«imitació» [*Nachbild*] reproductiva d'un veritable succés: el succés immanent mateix apareix com a tal en la reflexió executada sobre ell i no hi ha cap esdeveniment immanent constituït prèviament de manera inatenta. En executar atentament una percepció, el protoprocés es «transforma» en un procés constituent, de manera que la noció d'aparició o constitució intencional (d'un objecte immanent) només té sentit en aquest cas. El protoprocés conté, segons aquest segon model, una sèrie de dades hilètiques que no estan essent constituïdes com a unitats en tot moment, sinó que es perceben com a tals en la reflexió sobre elles. En si, la consciència seria un mer flux de dades

9. «(Ab-)Art», expressió de l'autor de la introducció als manuscrits de Bernau, Rudolf Bernet (*Hua* XXXIII, introducció, XXXVI).

primàries o hilètiques no tempoconstituents¹⁰. Aquest segon model implica una modificació en la teoria de l'atenció de Husserl. En un primer moment, Husserl sosté que l'atenció és quelcom que només ve a recobrir un procés intencional de constitució anterior, deixant-lo intacte. Ara defensaria que l'atenció pot transformar un procés no temporal en temporal. Entre d'altres problemes, un dels que amenaça aquest model és que no resulta fàcilment comprensible com un mer flux de dades de consciència pot ser transformat a través de l'atenció en un flux constituent d'unitats temporals.

Husserl es debat entre aquests dos models per explicar la consciència, per a la qual ara s'ha introduït la denominació 'protoprocés'. Tots dos models s'enfronten a l'objecció de diversos regressos a l'infinit, malgrat la qual cosa sembla que Husserl, en aquesta època, considera que el segon és el model més probable o de major eficàcia explicativa. La consciència és d'alguna manera concebuda com una consciència en si mateixa atemporal, però que es mostra a la reflexió com a constituent i com constituïnt objectes immanents, successos temporals.

3/ El problema del temps als Manuscrits C (1929-1934).

Els manuscrits C, fragmentaris i aporètics, van ser editats l'any 2006 pel director de l'Arxiu Husserl de Colònia, Dieter Lohmar. Com en el cas dels *Manuscrits de Bernau*, es tracta també aquí d'un grup de manuscrits de recerca el tema principal dels quals és la consideració de la consciència com a subjectivitat transcendental-constitutiva donadora que opera en un «present vivent». Els *Manuscrits C* insisteixen en el fet que existeix un moviment de temporalització previ a tota reflexió i que per definició s'escapa com a tal d'aquesta reflexió, més que no pas un corrent estàtic de vivències que se succeeixen en el temps immanent.

Aquest protopresent és l'esfera de ser actual més originària a partir de la qual es generen tots els altres temps: el temps temporalitzat del meu jo, el temps temporalitzat dels altres jos, el temps intersubjectiu, etc., no és un present estàtic, sinó un moviment de síntesi universal; un moviment de temporalització en què es genera tot sentit. El present vivent és, per tant, una certa estructura anònima que opera, treballa, constitueix, temporalitza de forma contínua, essent ell mateix fora del temps.

Als *Manuscrits C* s'afirma que no és suficient separar passat i futur i restringir-se a l'estudi de la dimensió del pur present. Una reducció més radical que la reducció fenomenològica-transcendental ens porta a un nivell dife-

10. En paraules dels editors dels manuscrits de Bernau: «Només es pot parlar d'una constitució d'objectes temporals quan es dona alguna operació del jo. Únicament mitjançant l'execució posterior d'un acte *egoic* de reflexió sobre el protoprocés pre-intencional, és a dir, en virtut d'una modificació que afecta l'essència del protoprocés, aquest protocolent hilètic guanya un significat constituïu» (Hua XXXIII, XXXVIII).

rent: el present vivent no és el present habitual, el present perceptiu, sinó un moviment anterior al temps immanent, un moviment anterior a l'entrada en el temps; la denominació «present» s'hi pot aplicar perquè aquest moviment és sempre pura actualitat, però cal recordar alhora que no es tracta de quelcom que es dona en un interval en el temps i que s'estén durant una determinada durada. Abans del jo espontani, hi ha un proto-jo per al qual la temporalització té lloc de forma contínua, el present vivent en el sentit de la presentació vivent, un operar anònim previ a tota reflexió. El moviment del presentar-se del present vivent és pensat també com el responsable del fet que, en un cert sentit, se'ns escapin els processos de constitució sobre els quals reflexionem: és un temporalitzar pensat com un fluir situat sempre abans de tota reflexió dirigida cap a ell, de tal manera que aquesta no pot sinó arribar sempre tard.

En l'operar del present vivent, la reflexió es troba quelcom que no només la precedeix, sinó que roman més enllà d'allò que pot portar a una donació adequada: l'acte mateix en el seu operar, la vivència en el seu ésser viscuda. Se «suposa» llavors que, abans de la vivència tal i com és captada immanentment en la reflexió, hi ha d'haver un operar constituïdor de sentit que té lloc primerament de manera anònima. Fins i tot quan la reflexió que està essent efectuada reflexiona sobre si mateixa, aquesta «estructura» roman més enllà, tancada sobre si mateixa.

En tot cas, es descobreix que allò que caracteritza la consciència no és tant un temps, sinó un moviment, un temporalitzar. La passivitat de la constitució temporal és la mateixa que la passivitat amb què es configura un món en la nostra consciència. Es posa així de manifest una dimensió anònima genètica i operant, que precedeix tota reflexió: cal pressuposar un tenir-vivència previ sobre el qual es realitza la reflexió, una vida operant i un jo anteriors que romanen anònims. Tal i com són captats en la reflexió, ni els actes ni les unitats hilètiques pertanyen al corrent de la vida [*Lebensstrom*] que efectua la prototemporalització, sinó que pertanyen a l'esfera immanent. Abans d'aquesta, hi ha un moviment previ passiu del flux en què són viscuts com unitat els actes i les dades hilètiques. Es tracta d'una «consciència-de» en el sentit d'un viure les retencions i les protencions que formen part d'aquest flux passiu.

Als *Manuscripts C* es nega, seguint la línia del segon model dels *Manuscripts de Bernau*, l'existència d'una intencionalitat passiva temporalitzadora encarregada de la constitució de la temporalitat de la unitat de les vivències. La intencionalitat passiva que opera en la protoconsciència no és, en sentit propi, una intencionalitat ni exerceix tampoc cap constitució en sentit propi. La constitució activa del jo és l'única que mereix ser denominada constitutiva i la que introdueix la temporalitat. Prèviament, només es pot parlar d'una sèrie de pre-unitats o pre-entitats constituïts passivament, que necessiten afectar el jo i convertir-se en objectes d'atenció explícita per part d'aquest

per tal d'adquirir la categoria d'objectes (i, per tant, d'unitats temporals). La novetat és que, en els *Manuscripts C*, es nega que aquesta intencionalitat passiva pugui ser classificada com a una «constitució» en sentit propi; a més, Husserl acabarà afirmant-hi finalment que la intencionalitat passiva que opera al nivell de la protoconsciència no mereix ser anomenada, en sentit propi, «intencionalitat». Cal reservar el terme per als actes intencionalment espontanis del jo. Ara bé, el fet que aquí es deixi de denominar aquesta constitució com a intencionalitat passiva no implica, però, que es negui la necessitat de suposar certs processos genètics previs: cal pressuposar algun tipus d'operació anterior al jo a través de la qual es formi una unitat que el pugui afectar. Encara que no hi hagi constitució, sí que hi ha algun tipus d'operació anterior al jo a través de la qual es forma una unitat que el pot afectar, una fusió protoassociativa [*urassoziative Verschmelzung*]

4/ A mode de conclusió.

Partint del camp d'estudi més o menys ben delimitat de la percepció, Husserl ha hagut de posar en joc una anàlisi completa de l'estructura de la consciència. Encara que la distància d'ambdues posicions sigui immensa, així com també els motius que condueixen cadascun d'ells al seu diagnòstic, el temps roman tant per a Husserl com per a Agustí d'Hipona un enigma que sembla posar en qüestió tot el ressort conceptual i impedir-hi qualsevol accés clar.

En tot cas, si és possible cloure almenys provisionalment aquesta introducció al concepte de temps a Husserl amb alguna idea, potser ho és insistint que es tracta d'un problema que porta la fenomenologia a enfrontar-se als seus propis límits. Husserl descobreix que certs elements nuclears sobre els quals s'aixeca la fenomenologia van més enllà d'allò fenomenològic i copsa el caràcter fronterer que té certa passivitat afectiva quant a facticitat última insuperable per al pensament. I això amb dues cares. D'una banda, es tracta d'una frontera que limita la reflexió, tot mostrant, d'altra banda, l'encert d'un pensament que, en clara coherència amb l'actitud fenomenològica, troba i reconeix encertadament els límits de la seva capacitat descriptiva. És ben cert que fenomenologia i síntesi passiva, donació i condicions de la donació, poder ser considerats com a conceptes oposats, però no és menys cert que la fenomenologia no pot deixar de ser una disciplina almenys parcialment «dialèctica», ja que opera amb una sèrie de conceptes límit que, assenyalant més enllà del camp de treball d'una fenomenologia estricta, resulten alhora imprescindibles per tal de comprendre l'àmbit de donació evident-fenomenològica. La reflexió pretén penetrar en allò prerreflexiu no objectivat, en l'anonimat d'una execució que la precedeix. Alguns intèrprets critiquen que el darrer pensament de Husserl hagi abandonat els ideals fenomenològics de descripció exacta de les donacions i afirmen que ara hi campen la construc-

ció, l'especulació i una determinada metafísica. Potser és cert que, davant del problema del temps, les fronteres entre descripció i construcció es fan més laxes que en d'altres àmbits de la fenomenologia, però això no és suficient per afirmar que aquí trobem una mera idealització abstractiva que s'estendria com un càncer per tot el programa fenomenològic.

Quan Husserl postula que el jo ha de ser pre-afectat per una sèrie d'unitats hilètiques i unions formades prèviament a l'afecció en sentit propi, ho fa mogut pels resultats de la seva primera fenomenologia. Les estructures descobertes per la reflexió –el present vivent-fluent anònim– són l'expressió de l'experiència que la consciència té dels seus propis límits.

Bibliografia

1. *Textos de Husserl*

- Hua III/1: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, Husserliana, Band III/1, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1976.
- Hua X: *Zur phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*, Husserliana, Band X, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1966.
- Hua XI: *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten 1918-1926*, Husserliana, Band XI, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Hua XVII: *Formale und transzendente Logik*, Husserliana, Band XVII, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1974.
- Hua XIX/1: *Logische Untersuchungen*, Husserliana, Band XIX/1, Lovaina, 1984.
- Hua XXIII: *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung (1898-1925)*, Husserliana, Band XXIII, Dordrecht: Springer, 1980.
- Hua XXIV: *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*, Husserliana, Band XXIV, Dordrecht/Boston/Lancaster: Martinus Nijhoff, 1984.
- Hua XXXIII: *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*, Husserliana, Band XXXIII, Dordrecht: Springer, 2000.
- Hua Mat 8 - Manuscripts C: *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1934), Die C-Manuskripte*, Husserliana Materialien, 8, Dordrecht: Springer, 2006.

2. *Bibliografia secundària*

- BROUGH, J.B.; *Introduction to Husserl. On the phenomenology of the consciousness of internal time (1893-1917)*, Dordrecht: Kluwer, 1991.
- ; «The emergence of an Absolute Consciousness in Husserl's Early Writings on Time Consciousness» en Elliston & McCormick, *Husserl. Expositions and Appraisals*, Notre Dame – London: University of Notre Dame Press, 1977, p. 83-100.

- Bruzina, R.
 --; «The revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: Status Questionis, Freiburg, 1928-1930», *Alter. Revue de Phénoménologie*, 1 (1993): 57-383.
 --; «The Revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: New Ideas– Freiburg 1930-33 (II)». *Alter. Revue de Phénoménologie* 2 (1994): 367-395.
- GARCÍA-BARÓ, M. *La verdad y el tiempo*. Salamanca: Sígueme, 1993.
- HELD, K. *Lebendige Gegenwart*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1966.
- KORTOOMS, A.J.M. *Phenomenology of time*. Dordrecht: Phaenomenologica, 2002.
- NIEL, L.I. «La autoconstitución de la conciencia absoluta. Posibilidades y límites en la explicación de la autoconstitución de la conciencia del tiempo en los Bernauer Manuskripte de Husserl», *Thémata. Revista de Filosofía*, 34, 2005.
- WÄLDE, M. *Husserl und Schapp: Von der Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins zur Philosophie der Geschichte*. Basel: Schwabe and Co, 1985.
- WALTON, R. *Husserl, mundo, conciencia y temporalidad*, Buenos Aires: Almagro, 1993.
- ZAHAVI, D. (ed.); *Self-Awareness, Temporality and Alterity. Central Topics in Phenomenology*. Boston, Dordrecht, London: Kluwer, 1998.
- ; *Self-Awareness and Alterity: A phenomenological investigation*. Evanston: Northwestern University Press, 1999.
- ; «Time and Consciousness in the Bernau Manuscripts», *Husserl Studies*, 20 (2004): 99-118.